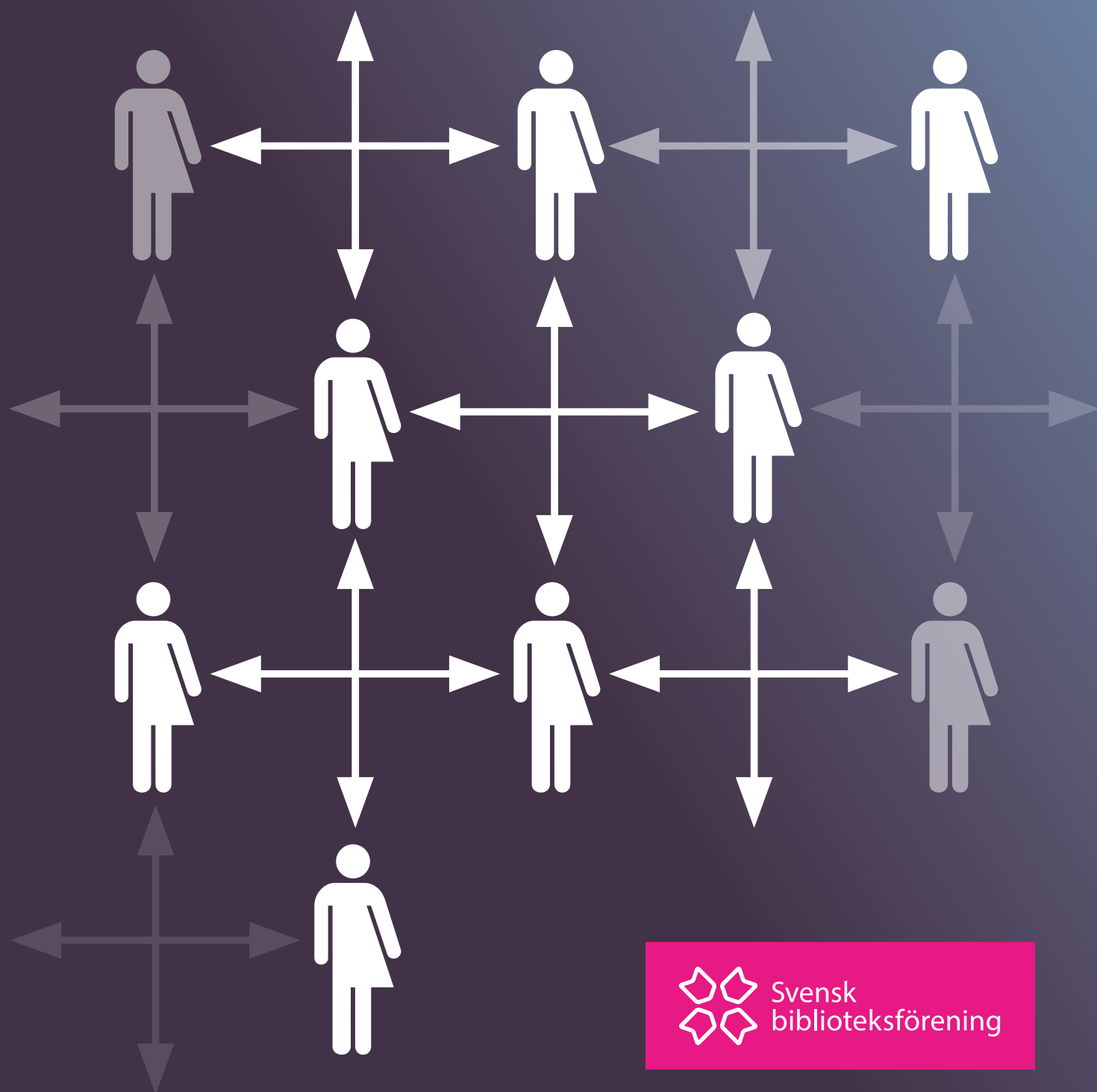

Biblioteken och pandemin

Svensk
biblioteksförning

Detta verk är licensierat enligt Creative Commons Erkännande 4.0 Internationell licens.

Februari 2021
Grafisk form A. Olas

Folkbiblioteken och pandemin

Lisa Gemmel

Innehåll

Förord	5
Syfte och sammanfattning	6
Slutsatser	6
Reglering av region- och folkbiblioteken	8
Bibliotekslagen	8
Nationell biblioteksstrategi	8
Andra organisationer om folkbiblioteken och pandemin	9
Biblioteken under coronakrisen	9
Kungliga biblioteket	9
Sveriges kommuner och regioner	9
Rundabordsamtal	10
Folkbiblioteken	10
Har folkbiblioteken haft öppet eller stängt?	10
Stöd från högre chefer och kommunledning	11
Arbetsmiljö	12
Ställa in eller ställa om och påverkan för användarna	12
Digital kompetens	13
Ekonomiska förutsättningar framåt	14
Regionbiblioteken	15
Öppna eller stängda folkbibliotek	15
Vad har regionbiblioteken gjort för att stötta folkbiblioteken?	16
Digital kompetens	16
Långsiktig förändring	17
Behov av kompetensutveckling	17
Ekonomiska förutsättningar framåt	18
Biblioteksstängningar i december och pandemilagen	19
Folkbibliotekens uppdrag	21
En samhällsviktig verksamhet	21
Medborgarkontor	21
Folkbibliotekens demokratiska uppdrag	22
Bilaga 1.	23
Bilaga 2.	24

Förord

Under 2020 ställdes samhället och biblioteken inför utmaningar som få kunnat förutse. Våren innebar stora omställningar och svåra frågeställningar för varje enskild verksamhet. Tidsfaktorn och osäkerheten kring vad som skulle hanteras här och nu, men också hur vi skulle arbeta långsiktigt, skapade både frustration och kreativitet.

Medan stora delar av samhället stängdes helt, eller uppmärksammades på grund av förlorade inkomster eller möjlighet att bedriva näringsverksamhet, kämpade bibliotek i olika delar av samhället vidare med att på olika sätt utföra de delar av verksamheten som gick att utföra.

Omständigheter av olika slag som lokal smittspridning, regionala bestämmelser, stor sjukfrånvaro, omfördelning av personal och resurser, det omgivande lokalsamhället samt lokalernas utformning påverkade de olika beslut som fattades och fortfarande fattas för bibliotekens förutsättningar att utföra sitt uppdrag.

De bibliotek som möter flest invånare i ett öppet möte är folkbiblioteken. Vi bestämde oss därför för att bjuda in till rundabordssamtal med de folkbibliotek och regionbibliotek som ingår i föreningen. Syftet var att fånga upp den aktuella situationen, hitta gemensamma nämnare samt identifiera vad som varit svårt respektive skapat nya initiativ. Allt med syftet att vi som förening på bästa sätt kan stötta biblioteken.

Samtalen genomfördes digitalt och jag vill å Svensk biblioteksförerings kanslis vägnar tacka alla medverkande för de många fina och lärorika samtal vi fick vara med om. De var, mitt i kris och pandemi, en stor källa till inspiration.

Karin Linder
Generalsekreterare

Syfte och sammanfattning

2020 blev ett år bortom allas vildaste fantasier. Coronapandemin satte sina klor i världen och i skrivande stund har över 11 000 personer i Sverige gått bort i samband med en covid-19-infektion.

Utöver vård, skola och omsorg har folkbiblioteken varit en av de få offentliga verksamheter som i stor utsträckning upprätthållit sin verksamhet och varit en del av det offentliga frontlinjen under pandemin. Biblioteksservicen har varierat över landet, mellan kommuner och regioner. Likaså har bibliotekens roll i kommunernas krisorganisation sett olika ut.

För att få en bättre bild av folk- och regionbibliotekens arbete under pandemin, bjöd Svensk biblioteksförning in chefer inom region- och folkbiblioteken till rundabordssamtal. Den här rapporten är en sammanfattning och analys av de samtalen.

I samtalen framkom stora skillnader i hur kommunerna hanterat folkbiblioteken under pandemin. Det handlar dels om skillnader i öppethållande – om bibliotekslokalerna haft öppet eller stängt – men även vilken roll folkbiblioteken haft i krisorganisationen och vilket stöd som bibliotekscheferna haft från högre chefer. Det finns en tendens att de folkbibliotek som har ansetts ha en samhällsviktig verksamhet hållit öppet i högre utsträckning, men även fått mer stöd från kommunen.

Inget folkbibliotek har kunnat upprätthålla en vanlig biblioteksverksamhet, utan samtliga har tagit bort möjligheten att uppehålla sig på biblioteket. Sittplatser har tagits bort, studieplatser har stängts. Det här har främst drabbat dem som saknar platser att gå till eller inte har möjlighet till studiero hemma – det har spätt på ojämlikheten. Möjligheten till hemleverans av böcker och take away-lån har nyttjats av vana biblioteksbesökare.

De digitala klyftorna har också blottats. Många folkbibliotek stängde tillgången till de allmänna datorerna. Flera invånare förlorade därmed möjligheten att göra ärenden på internet, så som bankärenden, asylärenden och socialförsäkringsärenden. Detta spädde på ojämlikheten ännu mer, både inom och mellan kommunerna. Rollen som medborgarkontor är inte sällan självpåtagen av biblioteken, utifrån att de ser ett behov hos besökarna.

Internt har organisationerna – både folk- och regionbiblioteken – tagit stora digitala kompetenskliv framåt. Av nödvändighet har alla tvingats lära sig använda digitala verktyg, så som videosamtal och chattar. Den digitala omställningen välkomnas av alla, men flera chefer vittnar om problem med att få tillgång till verktygen de behöver. Det saknas digitala kompetenser fortfarande, mest efterfrågat är kunskaper kring filminspelning och textning av film.

En stor del av folk- och regionbiblioteken ser ut att få försämrade ekonomi under 2021. I vissa kommuner och regioner rör det sig om uppräkningsar som inte täcker löneökningar, i andra om direkta neddragningar.

Slutsatser

Utifrån samtalen ser Svensk biblioteksförning att folkbiblioteken måste ingå i kommunernas krisorganisation och utses till en samhällsviktig verksamhet. Under kriser behöver invånarna få tillgång till information och biblioteken är en garant för detta.

Kommunerna behöver fatta beslut om i vilken utsträckning folkbiblioteken ska verka som medborgarkontor. Här finns inget rätt eller fel, men biblioteken kan inte bedriva den typen av verksamhet utan ett uppdrag och resurser.

Kommuner och regioner måste ge folk- och regionbiblioteken de ekonomiska resurser som krävs för att de ska kunna uppfylla kraven uppställda i lag, biblioteksplaner och det som följer av bibliotekens roll i totalförsvaret.

Utöver detta krävs det en nationell samsyn kring under vilka omständigheter folkbiblioteken ska stänga sina lokaler och eventuell verksamhet. Den ojämlika tillgången till folkbiblioteken i Sverige under pandemin är oacceptabel.

Reglering av region- och folkbiblioteken

Bibliotekslagen

Region- och folkbiblioteken (härefter benämnda biblioteken när båda omfattas) är del av det allmänna biblioteksväsendet och är därmed reglerade i bibliotekslagen (2013:801). I 2 § bibliotekslagen stadgas att det att "biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning." Det gäller även andra bibliotek, som högskole- och sjukhusbibliotek, så länge de ingår i det allmänna biblioteksväsendet.

Utöver det ska biblioteken främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt. Relevant för föreliggande rapport är också att biblioteksverksamhet ska vara tillgängliga för alla. (2 § bibliotekslagen.)

Region- och folkbiblioteken regleras särskilt i bibliotekslagen. Det är kommunerna själva som ska tillse att det i varje kommun finns ett, eller flera, folkbibliotek (6 § bibliotekslagen). Folkbiblioteken ska främja läsning och litteratur, men även öka invånarnas digitala kompetenser (7 § bibliotekslagen). Regionbiblioteken ska främja samarbete, verksamhetsutveckling och kvalitet för de folkbibliotek som är verksamma i länet (11 § bibliotekslagen).

Bibliotekslagen säger inget om bibliotekens roll i händelse av kris eller krig.

Nationell biblioteksstrategi

Den nationella biblioteksstrategin, som fortfarande bara är ett förslag, menar att region- och folkbiblioteken ska ingå i totalförsvaret:

"Kommuner och regioner har en självklar och viktig roll i civilförsvaret och totalförsvartsplanering. Den regionala och kommunala biblioteksverksamhetens möjlighet att bidra till ett försvar för demokratin är viktigt att beakta i den fortsatta planeringen av totalförsvaret."¹

I övrigt lyfter förslaget till biblioteksstrategi bibliotek för alla som vision och demokrati som mål, där biblioteken möjliggör allas tillgång till litteratur och kunskap. Bland annat lyfts tillgänglighet för alla till biblioteken.

1 Demokratins skattkammare. Förslag till nationell biblioteksstrategi. 2019, s 28.

Andra organisationer om folkbiblioteken och pandemin

Biblioteken under coronakrisen

I maj 2020 släppte Sveriges Författarförbund en skrift där 14 folkbibliotekschefer runt om i landet är intervjuade om hur de hanterar pandemin.² Slutsatserna var att få kommuner vill stänga biblioteken, biblioteken anstränger sig för att riskgrupper ska kunna låna böcker samt att det efterfrågas utbildning om digitala medier i verksamheten.

Kungliga biblioteket

Kungliga biblioteket (KB) gick under första halvåret av pandemin igenom kommunernas webbplatser för att skapa en överblick över de åtgärder folkbibliotek har vidtagit till följd av pandemin.³ KB:s webbsida är inte uppdaterad sedan vecka 45, men då skrev myndigheten följande:

”För att bromsa smittspridningen har sittplatser, läsesalar och grupprum stängts av. Datorerna är begränsade till snabba ärenden och utan stöd av personal. Evenemang ställs åter in och antalet besökare i lokalen begränsas.”⁴

Sveriges kommuner och regioner

Sveriges kommuner och regioner (SKR) menar, med hänvisning till 2 § bibliotekslagen, att invånarna måste ha viss fysisk tillgång till bibliotek för att uppfylla kravet på tillgänglighet.

”I linje med detta får det anses tveksamt att helt och hållet stänga alla kommunens bibliotek för en obestämd tidsperiod”,

skriver SKR på sin webb.⁵ I övrigt rekommenderar SKR biblioteken att följa Folkhälsomyndighetens allmänna råd och rekommendationer. Ordningsregler får ställas upp, menar SKR, om de följer allmänna råd och rekommendationer

”så länge som ordningsreglerna är utformade på ett tydligt, proportionerligt och icke-diskriminerande sätt”.⁶

2 Biblioteken under coronakrisen. En lägesrapport från 14 folkbibliotek. En liten rapport: Om biblioteken under coronakrisen, Biblioteksrådet, Sveriges Författarförbund, Stockholm, maj 2020, s 7.

3 Folkbiblioteken. Besökt den 26 januari. <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/biblioteken-under-corona/folkbibliotek.html>

4 Ibid.

5 Folkbibliotekens verksamhet under pandemin. Besökt den 26 januari. <https://skr.se/covid19ochdetnyacoronaviruset/kulturochfritidsverksamhet/folkbibliotekensverksamhet.35506.html#5.af9d1cb1761665fa6b51c4e>

6 Ibid.

Rundabordssamtal

Under hösten 2020 anordnade Svensk biblioteksförning rundabordssamtal med bibliotekschefer i föreningens expertnätverk för bibliotekschefer samt för regionbibliotekschefer. Sammanlagt deltog 26 bibliotekschefer eller representanter för bibliotek från 23 kommuner från Skåne i söder till Västerbotten i norr. Det hölls totalt sex rundabordsamtal; tre samtal med folkbibliotekschefer och tre med regionbiblioteksrepresentanter. Samma frågeställningar diskuterades vid samtliga tillfällen (se bilaga 1 och 2). Citaten kommer från deltagare i samtalen, men är anonymiserade.

Folkbiblioteken

Deltagande kommuner

Nora kommun, Falkenbergs kommun, Danderyds kommun (2 personer), Sundbybergs stad, Upplands Väsby kommun, Alingsås kommun, Botkyrka kommun, Hässleholms kommun, Landskrona kommun, Varbergs kommun (2 personer), Uppsala kommun (2 personer), Sollentuna kommun, Umeå kommun, Västerås kommun, Härnösands kommun, Kramfors kommun, Värmdö kommun, Karlskoga kommun, Helsingborg stad, Borås stad, Kungsbacka kommun, Malmö stad, Stockholm stad. Sammanlagt deltog 26 bibliotekschefer från 23 kommuner.

Har folkbiblioteken haft öppet eller stängt?

En majoritet av folkbiblioteken höll lokalerna öppna under våren och den tidiga hösten. Framåt slutet av november och början av december började kommuner i högre utsträckning att stänga bibliotekslokalerna.

“Vi har öppna bibliotekslokaler och har datorer igång. Jag har argumenterat för att vi måste ha det för att uppfylla vårt demokratiska uppdrag. För vår del fungerar det bra.”

“Många myndigheter stängde ner, alla kommer till biblioteken och ska ha hjälp. Har inte dragit ner på öppettider. Det tas för givet att vi ska ha öppet. Vi är en viktig funktion, men de förstår inte utsattheten.”

Bibliotekscheferna har inte själva rått över beslutet om bibliotekslokalerna som princip ska vara öppna eller inte. Filialer, och i någon enstaka kommun alla bibliotek, har behövt stänga på grund av personalbrist. I vissa kommuner har bibliotekschefen beslutat att huvudbiblioteket ska stängas för att minska trängsel och smittspridning. Flera kommuner har dragit ner på öppettider. I en kommun för att det, efter att gymnasieskolorna stängt för dagen, pågick droghandel öppet i bibliotekslokalerna. Det problemet tillkom efter pandemins intåg.

Medan vissa kommuner haft bibliotekslokalerna öppna i form av meröppet⁷ och hänvisat till individens ansvar att hålla avstånd och inte skapat trängsel, har andra kommuner resonerat tvärtom. De har haft bibliotekslokalerna öppna då personal varit där, men inte haft meröppet, då de inte kunnat ha någon kontroll över hur många som har befunnit sig i lokalerna.

⁷ Meröppet innebär att det går att besöka ett bibliotek när det är obemannat.

"[Vi] är en liten kommun[..]. Vi har stängda lokaler när personalen är där, men meröppet. Kommunledningen fattade [i november] beslutet att det skulle vara stängt, men jag förordade 'snabbt in, snabbt ut.'"

En majoritet av folkbiblioteken har möblerat om eller stängt av sittplatser för att undvika att människor uppehåller sig längre än nödvändigt, men många vittnar om besökare som själva flyttar runt möbler eller inte vill lämna lokalerna trots rådande läge. Ett bibliotek har ett meddelande som snurrar varje halvtimme om vikten att hålla avstånd och att inte möblera om i lokalerna. Att stänga bibliotekslokaler har för vissa medfört ökad arbetsbörda då besökarna inte själva söker, hämtar, lånar och lämnar tillbaka böcker. Där bibliotekslokalerna är stängda måste bibliotekspersonalen göra det som låntagarna vanligtvis gör själva.

Bristen på samverkan kommuner emellan har varit ett problem, särskilt i huvudstadsregionen, där det är enkelt att ta sig till en annan kommun. Stängda bibliotek, medborgarkontor och avstängda datorer har gjort att invånare i en kommun åkt till en annan för att utföra myndighetsärenden. Det har bidragit till trängsel och riskerar att de bibliotek som har datorerna tillgängliga tvingas strypa tillgången till dem.

"Många skickar sina besökare till oss för att de har stängt datorerna. Blivit en svår situation för oss. I slutändan kommer vi inte kunna hjälpa våra kommuninvånare om andra kommuner skickar invånare hit."

Stöd från högre chefer och kommunledning

Stödet från bibliotekschefernas chefer och övriga i kommunledningen har varierat. I de kommuner där folkbiblioteken blev klassade som samhällsviktig eller prioriterad verksamhet har stödet i högre utsträckning ansetts vara bra. Flera bibliotekschefer vittnar om att biblioteken förväntats hållas öppna, men att stöd både i mer praktiska hänseenden, som tillgång till handsprit och plexiglasskydd samt i arbetsledningsfrågor som hur biblioteken ska arbeta pandemisäkert, uteblev.

Flera bibliotekschefer menade att det faktum att kulturchef eller motsvarande inte hade en plats i kommunens krisledningsgrupp inverkade negativt på informationen och stödet de fått. En chef lyfte att den fysiska närheten till kommunens kommunikationsavdelning har varit till stor nytta under första halvåret av pandemin.

Någon efterfrågade mer tillitsbaserat ledarskap, att lita på att bibliotekscheferna kan fatta de beslut som krävs för verksamheten.

"Det tog jättelång tid innan vi fick svar på våra frågor och vi fick till slut svar att vi inte skulle göra något. Började göra handlingsplaner innan direktivet kom. Fick egentligen inte göra det. Vi hade ett katastroftänk som ingen annan hade. Vi har hållit ihop och hållit ut och gått stärkta ur det här. "

“Vi har fantastiskt stöd i [vår kommun]. Snabbt krav på pandemiplaner. Genom [pandemiplanen] blev biblioteket klassat som samhällsviktig verksamhet. Bra stöd hela vägen, både uppifrån [kommunen] och från våra fackliga.”

Arbetsmiljö

Folkbibliotekscheferna har fått jobba hårt för att upprätthålla en säker arbetsplats för medarbetarna. Samtidigt har de behövt hantera personalgrupper som haft väldigt olika inställning till arbetet under pandemin. Vissa har inte haft några problem alls att arbeta på biblioteken, medan andra varit mycket oroliga för att smittas av covid-19 på jobbet.

Cheferna vittnar om att de varit väldigt ensamma i arbetet under hösten. Möjligheten att få träffa andra bibliotekschefer under rundabordsamtalen har setts som värdefullt i sig.

Ställa in eller ställa om och påverkan för användarna

Pandemin har påverkat olika biblioteksanvändare på olika sätt. Studerande i olika åldrar har påverkats av att biblioteken inte längre erbjuder studieplatser. Främst är det distansstudenter och de som inte har möjlighet att få studera i det egna hemmet som har drabbats när antalet studieplatser har minskat eller helt tagits bort.

En annan grupp som drabbats är de som vänder sig till biblioteket för socialt utbyte. De kan inte längre komma till biblioteket för att exempelvis läsa tidningen eller prata med bibliotekspersonalen.

Folkbiblioteken har problem med att nå många ur de prioriterade målgrupperna. Vissa bibliotek har ställt om de fysiska språkcaféerna till digitala träffar, men man har då inte lyckats nå dem som vanligtvis deltar i språkcaféer. Ofta saknar den målgruppen verktyg, som dator och internet, vilket gör att de inte kan delta i digitala aktiviteter, eller ens nås av information att aktiviteterna finns. Å andra sidan nådde biblioteken nya målgrupper, tack vare att man ställde om till digital verksamhet, ibland även utanför Sverige.

Boken kommer-verksamheten har utökats i nästan alla kommuner som deltog i samtalen. Däremot har den utökade verksamheten inte nått nya målgrupper. Det är i huvudsak vana biblioteksanvändare som nu istället får böckerna hemkörda till sig, då de är riskgrupp. Den uppsökande verksamheten har blivit lidande i många kommuner, då besök på till exempel äldreboenden inte är möjliga.

Ett stadsbibliotek flyttade ut sin barnverksamhet under sommaren. Det fick den oväntade effekten att barnen som lekte i lekparken bredvid började besöka biblioteket. Barnen som besökte den parken hade oftast ett annat modersmål än svenska, vilket gjorde att biblioteket lite oväntat nådde en prioriterad målgrupp de tidigare haft svårt att nå.

Många bibliotek försökte att inte ställa in, utan att ställa om. När det kom till livesändningar och att sända sagostunder, blev det svårt. Sändningar behöver textas, vilket inte alla har resurser till. För sagostunderna satte upphovsrätten käppar i hjulet. Försöket att skriva ett licensavtal för ändamålet gick i stöpet. Vissa programpunkter har ändå kunnat sändas live.

Ett bibliotek menar att det inte är självklart att ställa om programverksamheten till digitalt. Med sändningar vänder de sig inte bara till de egna kommuninvånarna. Ska skattepengar gå till verksamhet som inte primärt når de egna invånarna? En annan fråga biblioteket ställde sig var varför just det ska ha ett digitalt program när det finns så många andra som anordnar digital programverksamhet? "Ställ inte in, ställ om" var inte en självklarhet för biblioteken.

"Vad gör vi digitalt och varför? Ska vi konkurrera med SVT och Youtube? Vi har jobbat mycket med tjänstedesign, vad förväntar sig invånarna från oss? Vi är ganska dåliga på att förstå vad de vill ha."

Pandemin har ännu tydligare blottat den digitala klyfta som finns i samhället. Allt fler har vänt sig till folkbiblioteken för att nyttja datorer och utskriftsmöjligheter, när medborgarcenter och socialtjänsten stängt ner. En bibliotekschef menar att så mycket som hälften av tiden i yttre tjänst på kommunens bibliotek går till att hjälpa besökare med IT-relaterade frågor, även innan pandemin.

"Besökarna med låg digital kunskap känner skuld och skam. Hur möter vi det, inte med "det klarar ni själva"? Biblioteken är viktiga har det visat sig!"

"Vi är kommunens enda möjlighet till utskriftsservice. Det är inte ett uppdrag från kommunen utan självpåtaget."

Digital kompetens

Samtliga folkbibliotekschefer vittnar om att pandemin framtvingat ett stort kliv för den digitala kompetensen internt. Medarbetare har behövt lära sig att ha möten och utföra andra arbetsuppgifter digitalt och på distans. För många chefer har det varit ett efterlängtat kliv som, under omständigheterna, skedde relativt smärtfritt. Tyvärr har sådant som att alla medarbetare inte har mobiltelefon eller bärbar dator försvårat arbetet i vissa kommuner.

"Explosionen med den digitala kompetensutvecklingen har varit fantastisk. Kanske det som krävdes för att vi skulle bli digitalt bekväma."

Det saknas ofta digital spetskompetens bland biblioteksmedarbetarna. Många idéer, som att göra filmer till exempel, får stå tillbaka för att kunskaperna inte finns bland medarbetarna och det inte finns tid eller resurser att vända sig utanför biblioteket.

Många har inte fått det stöd från kommunens IT-avdelning som de behöver. Flera bibliotekschefer vittnar om stora svårigheter att få tillgång till de digitala verktyg som krävs för att kunna bedriva ett ändamålsenligt arbete under pandemin. Särskilt videokonferensverktyget Zoom, och viss utsträckning Teams, har varit svårt att få tillgång till för många. I andra kommuner har samarbetet med IT-avdelningen fungerat bra och verksamheterna har fått de verktyg de behöver.

“Det är dåligt stöd från IT-avdelningen. Bättre stödfunktioner i större kommuner. Vi har inte fått något stöd alls. Det har införts ett digitalt råd, men vi har fått lära oss själva. Vi har haft tur i att vi har en tekniskt duktig medarbetare samt har en vikarie som är bra på film.”

Ekonomiska förutsättningar framåt

Endast två av de folkbibliotek vi träffade får uppräknig minst i nivå med löneökningar i budgeten för 2021. Alla andra drabbas av nedskärningar, effektiviseringar, uppräknig som inte täcker löneökningar eller att verksamheten ska lösas inom befintliga budgetnivåer. Någon bibliotekschef nämnde att de förväntade neddragningarna kommer göra det omöjligt att upprätthålla verksamheten på den nivå de har idag. Någon pratade om hur de får ställa om verksamheten för att möta de behov som finns, eftersom de inte samtidigt kan upprätthålla den tidigare verksamheten.

“Effektivitetskrav på verksamheterna. 2 procent här också. Vikande skatteunderlag med hög arbetslöshet. 2021 kommer att bli tufft och tråkig prognos för 2022. [...] Vi har kommit ganska väl ut ändå, men det kommer att bli tufft.”

“Biblioteksverksamheten i [vår kommun] kostar mest i landet. Inga besparingar och vi får indexuppräknig. [Politikerna] ser bibliotekens roll ute i stadsdelarna – bibliotek och fritidsgårdar är kvar.”

Flera bibliotekschefer vittnar om att det budgettillskott Stärkta bibliotek⁸ gett har varit nödvändiga för att kunna upprätthålla verksamheten enligt plan eller för att kunna behålla personal – det vill säga basverksamhet. Samtidigt är många folkbibliotek fast i projektsjukan. Budgettillskott ges i projektform, inte till basverksamhet. Satsningarna som görs ute i kommunerna är sällan större än effektiviseringskraven och på resultatraden slutar det oftast på minus för många av landets biblioteksverksamheter.

8 Stärkta bibliotek är ett tillfälligt stöd till kommunerna som Kulturrådet fördelar på regeringens uppdrag. Den första bidragsperioden var 2018-2020, med syfte att öka utbudet och tillgängligheten till biblioteksverksamhet. <https://www.kulturradet.se/nyheter/2018/Starkta-bibliotek-i-hela-landet/> Besökt 21 januari 2021.

”Kravet på generell effektivisering behöver granskas i förhållande till de ’satsningar’ som görs i budgeten. På slutraden blir det i princip alltid en negativ balans.”

”[...] problemet är att det blir projekt i stället för basverksamhet. En utmaning.”

Regionbiblioteken

Deltagande regioner:

Regionbibliotek Stockholm, Regionbibliotek Västerbotten, Region Skånes kulturförvaltning, Regionbibliotek Region Jönköpings län, Biblioteksutveckling Region Örebro län, Biblioteksutveckling Region Kalmar län, Biblioteksutveckling Blekinge Kronoberg, Region Värmland, Regionbibliotek Västernorrland, Regionbibliotek Östergötland, Regionbibliotek Norrbotten, Gotlands länsbibliotek, Västra Götalandsregionen. Sammanlagt deltog 13 representanter för regionbiblioteken.

Öppna eller stängda folkbibliotek

Hur biblioteken har haft öppet har varierat både mellan och inom regioner, även över tid. I en region stängde en kommun sina bibliotek helt redan i mars, medan en kommun i samma region lade ett särskilt omvärldsbevakningsuppdrag på biblioteket.

”Vem har beslutat om stängning? Tydligt olika uppfattningar om var beslutet ska fattas.”

Pandemiåtgärder i kommunerna har, utöver stängda lokaler, bland annat varit att se över lokalerna, möblera om, styra flöden av besökare genom tidsbokning, plexiglasskivor vid diskarna och stängda allmänna datorer. I en region samarbetar regionbiblioteket med smittskyddet för att kunna bistå folkbiblioteken i arbetet med att smittsäkra biblioteksrummet.

I många kommuner utökades tillgången till e-tjänster, till exempel ökades budgetarna för e-böcker, ibland med stöd från Regionbiblioteken.

”Biblioteken ’levlade’ upp och ställde om för att erbjuda litteratur, digital och fysisk.”

I samband med de strängare restriktioner som kom under senhösten 2020 valde många kommuner, i något fall kommunerna i en hel region, att stänga folkbiblioteksrummet.

Vad har regionbiblioteken gjort för att stötta folkbiblioteken?

Samtliga deltagande regionbibliotek ställde om från fysiska till digitala träffar. Flera vittnar om att det har gjort att fler kunnat delta, särskilt i till ytan stora regioner.

Det har varit olika vad folkbiblioteken har förväntat sig från regionbiblioteken, men också skillnader i vad regionbiblioteken haft möjlighet att erbjuda. För vissa kommuner är det otydligt vad regionbiblioteken kan ha för roll.

”Det har framkommit önskemål om att regionbiblioteket ska ha en vikariepool för hela regionen.”

Många folkbibliotekarier har fått ta stort eget ansvar och det finns brister i kommunernas krishantering. När en regionbibliotekschef ringde till en folkbibliotekschef och frågade hur de hade det fick hen höra att ”du är den första som frågar” - ingen från kommunen hade hört av sig. Kommunerna förväntade sig ofta fortsatt publik verksamhet, men lämnade inte sällan folkbibliotekschefer ensamma med arbetet med att smittsäkra biblioteksverksamheten. I en region ses, i samtliga kommuner, biblioteken som samhällsviktig verksamhet.

Olika förfaringssätt inom samma region har gjort att folkbibliotek inom vissa kommuner har belastats extra när grannkommunerna har stängt. Behovet av att till exempel använda internet och skrivare försvinner inte för att bibliotekslokalerna stänger.

”Biblioteken efterfrågar alltid omvärldsbevakning, men hur ska vi omsätta det på ett effektivt sätt? Omvärldsbevakar vi ibland ut i det stora tomma?”

Ett regionbibliotek körde en ”Ditt bibliotek slutar inte här”-kampanj i början på sommaren. Alla digitala tjänster som biblioteken erbjuder samlades på ett ställe. De digitala utlånen ökade under sommaren i regionen, men det är osäkert om det beror på kampanjen.

Regionbiblioteken har under pandemins första halvår i hög utsträckning arbetat med att stötta folkbibliotekens snabba digitala omställning med bland annat utbildningar i digitala verktyg och bidrag för att genomföra digital programverksamhet. Många lyfter också Digiteket⁹ som en viktig pusselbit i den digitala omställningen.

Någon utvärdering av vårens arbete hann inte göras innan höstens nya restriktioner kom. Däremot ser regionbiblioteken att det är viktigt att utvärdera den här perioden tillsammans med folkbiblioteken. Bland annat ser regionbiblioteken att det finns behov av och förutsättningar för ökat samarbete mellan folkbibliotek.

Digital kompetens

Den digitala omställningen har varit snabb och driven av nödvändighet ute i regionerna. Den har på många håll dock varit långt ifrån enkel.

⁹ Digiteket är en lärplattform för digital fortbildning framtagen för de som jobbar på bibliotek. www.digiteket.se

Flera regioner vittnar om svårigheter att få tillgång till nödvändiga digitala verktyg för att kunna bedriva en ändamålsenlig verksamhet, både i den egna regionen och ute i kommunerna. Många får till exempel inte tillgång till Zoom, trots att det är ett program som ofta är nödvändigt för att kunna delta i olika sammanhang. Flera har "smyg-Zoomat" eller skaffat egna licenser på sin privata dator för att kunna utföra sitt arbete på ett tillfredställande sätt. Andra regionbibliotek har ett bra samarbete med IT-avdelningen och får vad de behöver.

Även om det finns fördelar med digitala möten och evenemang, lyfts även problem såsom tappade deltagare och en digital trötthet. Den egna organisationen skapar också problem när förvaltningen varit dåligt förberedd på en digital omställning, däribland IT-avdelningarna.

En utmaning som lyfts är svårigheterna att nå de prioriterade grupperna digitalt, särskilt de som befinner sig i ett digitalt utanförskap.

För de regionala biblioteken har den digitala omställningen i det stora hela varit positiv och framöver ser de att den fysiska uppsökande verksamheten kan kompletteras med en digital och att digital verksamhet ger nya deltagare. Nya kompetensområden som dykt upp är till exempel översättningar till olika språk, textning av filmer och ansvarigt utgivarskap.

Långsiktig förändring

Det som många tror kommer att finnas med efter pandemin är fler digitala möten - rätt mötesform för varje typ av möte. Sannolikt kan fler hybridmöten bli aktuella. Digitaliseringen har också gjort att framförallt möten blir mer effektiva - där tid tidigare gick till att ordna fika, går den tiden nu i stället till att planera verksamhet.

Regionbiblioteken har ett tydligt uppdrag i bibliotekslagen; de ska arbeta mot folkbiblioteken. Det kommer att fortsätta. Det innebär framförallt fortbildning och omvärldsbevakning. Behovet av detta kommer säkerligen öka.

"Det är en utmaning att ha en levande diskussion om hur 'vi gör bibliotek'."

Diskussioner om bibliotekens identitet och deras roll i totalförsvaret har kommit igång som en följd av pandemin och biblioteken står mycket bättre rustade för kris nu.

Behov av kompetensutveckling

Regionbiblioteken sitter på kompetens som är väldigt lik den som finns ute på folkbiblioteken. Det skapar svårigheter när det kommer frågor som regionbibliotekarierna inte kan svara på. Kunskaper som saknas är bland annat inom upphovsrätt, processutveckling och statistik.

Ett annat område där kompetensutveckling krävs är inom film. Allt ifrån att filma till att texta videor. I dagsläget blir den digitala publika verksamheten dyr, då den kompetensen måste köpas in. I de fall kompetensen finns inom regionen, saknas det beställarkompetens för att kunna göra en bra beställning från konsulter.

“När producentansvaret [på folkbiblioteken] accentueras behövs bättre stödfunktioner inom regionerna. Medier, förmedling, stöttning med mera fungerar utan problem, men arbetet som producenter kräver mycket mer.”

Ekonomiska förutsättningar framåt

Flera regionbibliotek kommer att få mindre medel under 2021, vissa genom så kallade noll-budgetar, andra genom faktiska neddragningar. I flera regioner har biblioteket inte kunnat göra av med pengar som planerat, då pandemin satt käppar i hjulet. Förhoppningar finns om att få behålla de pengarna för verksamhet nästa år.

I en region ska flera folkbibliotek läggas ner. Det finns en oro kring hur det går med utvecklingen när så mycket ska avvecklas. Bibliotekschefsrollen ska också tas bort och biblioteksverksamheten ska ledas av kulturchefen. Det finns en farhåga att det blir otydligt med rollerna.

“Det är slut på Stärkta bibliotek-pengarna. Osäkert hur det blir med alla tjänster.”

Någon region får en uppräknig på förvaltningsnivå 2021 samt extra tillskott för särskilda satsningar.

Biblioteksstängningar i december och pandemilagen

Den 18 december kom beskedet att Folkhälsomyndigheten rekommenderade att biblioteken höll stängt i ungefär en månad. Trots att beskedet kom en fredagseftermiddag, var det många bibliotek som hann stänga över helgen. Ganska snabbt framkom det att kravet på att de allmänna biblioteken skulle stänga kunde strida mot bibliotekslagen och därefter försvann rekommendationen från Folkhälsomyndighetens webbplats.

I samband med beskedet den 18 december uppstod flera frågor för biblioteken och kommunerna att hantera. Vad innebär det att stänga biblioteken? Är det bibliotekslokalerna som ska stängas eller ska även bibliotekens övriga verksamhet stängas ner? Kommunerna tolkade beskedet om stängning olika. I vissa kommuner fick inte ens take away-lån ske fram till den 24 januari, utan de enda tjänster biblioteken erbjöd var digitala tjänster som e-böcker och strömningstjänster. I andra kommuner stängdes bibliotekslokalerna, men utlån i form av take away var fortfarande möjligt. I vissa kommuner hölls även bibliotekslokalerna öppna, men under restriktiva former. I de kommuner där biblioteken utsetts till samhällsviktig verksamhet stängdes inte biblioteksverksamheten ner helt, men i vissa fall stängde kommunen dörrarna till bibliotekslokalerna.

I yttrandet om förslaget till ny pandemilag skrev Svensk biblioteksförning följande:¹⁰

“Stängningarna och/eller inskränkningarna som just nu gäller sker med stöd av de allmänna råd som Folkhälsomyndigheten utfärdat för olika regioner i landet. Men trots att samma råd gällt för nästan alla regioner har tillämpningen av dem avseende bibliotek varierat. Vissa kommuner har klassat biblioteken som samhällsviktig verksamhet och håller sina bibliotek fortsatt öppna, efter att ha anpassat lokalerna för att de ska kunna bedriva verksamhet på ett säkert sätt. På andra orter har man stängt sina bibliotekslokaler och anpassat sin verksamhet efter dessa förutsättningar. Detta skapar otvetydigt bristande likvärdighet för användarna.”

“Vår allvarligaste invändning är att biblioteken i promemorian jämförs med gym, badhus och campingplatser. Biblioteken beskrivs vidare som en plats där man får tillgång till internet och söka information – deras verksamhet handlar om så mycket mer. Detta bör avspeglas i en framtida pandemilag och därför bör biblioteken behandlas skilt från övrig verksamhet under avsnitt 9.2. På grund av bibliotekens stora betydelse för den demokratiska utvecklingen menar vi också att ett beslut om att stänga eller inskränka bibliotekens verksamhet bör underställas riksdagen omgående efter att en sådan föreskrift utfärdas av regeringen. Förutsatt att våra invändningar beaktas, samt att inskränkningarna pågår under en begränsad period, kan vi ställa oss bakom regeringens förslag till covid-19-lagstiftning.”

¹⁰ Yttrande angående pandemilagen och biblioteken. Svensk biblioteksförning. Besökt 26 januari. <https://www.biblioteksforeningen.se/nyheter/yttrande-angaende-pandemilagen-och-biblioteken/>

Pandemin har skapat en ojämlik tillgång till bibliotekstjänster runt om i Sverige. Det är ytterst beklagligt och visar också på hur olik synen på folkbiblioteken och dess uppgift i samhället är i Sveriges 290 kommuner.

Folkbibliotekens uppdrag

Pandemin har förändrat folkbibliotekens arbetsätt på vissa områden, men framförallt har den förstärkt de strukturer som redan fanns. Det har blivit ännu svårare att nå målgrupper som redan tidigare var svåra att nå. Klyftorna i samhället har blivit ännu tydligare. Stängningar av offentliga verksamheter påverkar folkbiblioteken nästan omedelbart.

De olika sätten att behandla folkbiblioteken i Sveriges kommuner har spätt på ojämlikheten. Den med resurser – digitala och kunnande – har kunnat nyttja biblioteken under hela pandemin. Den som saknar resurser har stängts av från folkbibliotekens verksamheter. Det är långsiktigt ohållbart. Det måste finnas ett gemensamt förhållningssätt hos kommunerna för folkbibliotek i tider av kris, så att de ska kunna uppfylla sitt uppdrag gentemot alla invånare. De skillnader som råder just nu i Sverige är inte acceptabla.

Det senaste halvåret har folkbiblioteken stått i fokus som sällan tidigare. När resten av samhället stängt ner, har de svenska folkbiblioteken i hög utsträckning hållit verksamheten igång. Folkbiblioteken och deras breda verksamhet har blivit synligare under pandemin. Det finns många frågor som är relevanta att lyfta och diskutera utifrån Svensk biblioteksförnings rundabordssamtal och den offentliga debatten om biblioteksstängningar. Nedan lyfts några av dem.

En samhällsviktig verksamhet

Det är långt ifrån alla kommuner som har definierat biblioteken som en självklar samhällsviktig verksamhet. Pandemin har dock visat på den extremt viktiga roll folkbiblioteken spelar i ett samhälle i kris. Inte som värmestuga, utan som upprätthållare av den fria åsiktsbildningen och yttrandefriheten. Folkbiblioteken är en ryggrad för den fria åsiktsbildningen. Dit kan allmänheten vända sig för att få hjälp med informationssökning och att navigera bland källor och information. I tider av kris blir den rollen ännu viktigare.

Biblioteken ska vara en plats där alla har möjlighet att söka information och bilda sig en uppfattning i en viss fråga, där kunniga bibliotekarier kan hjälpa besökarna att navigera bland källor och information. Det ska vara en plats dit den som inte har möjlighet att söka information på egen hand kan gå, eller på annat sätt vara i kontakt med biblioteken, och få hjälp.

Alla Sveriges invånare måste ha rätten och möjligheten att kunna söka information och få hjälp med det. Den rätten ska inskränkas i så liten utsträckning som möjligt. Det är bibliotekens – inte bara folkbibliotekens – roll i kris och som del i det svenska totalförsvaret, som följer sig naturligt av bibliotekens roll och funktion i ett demokratiskt samhälle. Kommunerna måste säkerställa att folkbiblioteken har resurser att vara informationsförmedlare, men även se biblioteken som en samhällsviktig verksamhet som ingår i krisorganisationen.

Medborgarkontor

Folkbibliotekens uppdrag formuleras i bibliotekslagen och i kommunernas biblioteksplaner. Samtalen med folkbibliotekscheferna visar att folkbiblioteken i många kommuner har rollen som medborgarkontor. De allmänna datorerna används i hög utsträckning för att utföra bankärenden eller myndighetskontakter. Det är inte ett uppdrag som finns i bibliotekslagen, men kan finnas i kommunala biblioteksplaner. Bilden Svensk biblioteksförning har efter våra rundabordssamtal är att det sällan är så att IT-servicen som ges användarna är ett uppdrag som kommer från kommunen, utan det är självpåtaget efter ett trängande behov. När allt fler ärenden hos myndigheter och banker förväntas utföras via nätet, drabbar det människor som inte kan utföra sådana ärenden hemifrån. Otoliga är också berättelserna om banker och myndigheter som skickar kunder och medborgare till biblioteken för "där får de hjälp".

Under pandemin har det varit extra tydligt att stängda bibliotekslokaler och allmänna datorer har drabbat dem som redan lever i ett socioekonomiskt och digitalt utanförskap. Ju längre pandemin har pågått, desto mer verkar kommunerna ha uppmärksammat behovet av tillgång till datorer för många invånare.

Huruvida folkbiblioteken ska ha rollen som medborgarkontor är inte upp till Svensk biblioteksforening att säga. Ett sådant uppdrag kan vara relevant. Problemet ser foreningen uppstår när det är ett uppdrag som uppstått av nödvändighet och inte ett uppdrag biblioteket fått från kommunen. Är det inte ett tydligt uppdrag kan bibliotekscheferna inte heller kräva att kommunerna bistår med resurser – ekonomiska och personella – för att möta behoven hos besökarna. Bibliotekspersonal tvingas att hjälpa besökare med integritetskänsliga uppgifter som bank-id och ärenden hos Försäkringskassan, något de inte har utbildning för eller har möjlighet att göra rättssäkert i bibliotekslokalerna. Här krävs det en tydlighet från politiker och att eventuella medborgarkontorsuppdrag möts upp med nödvändiga resurser.

Folkbibliotekens demokratiska uppdrag

Båda diskussionerna ovan knyter an till folkbibliotekens uppdrag och roll i samhället. Folkbiblioteken är mycket mer än en plats där det går att låna skönlitteratur. Det är en plats för möten, för informationssökning, en plats för att utjämna ojämlikheter.

Bibliotek bygger, under rätt förutsättningar, demokratiska och hållbara samhällen.¹¹ För att folkbiblioteken ska kunna bidra till det bygget, krävs det att de har tillräckliga resurser. Utöver bibliotekslokaler, litteratur och datorer behövs det utbildad personal som kan använda alla sina kompetenser och har möjlighet att skaffa sig nya.

Under rundabordssamtalen framkom det att det fanns bibliotek som hade haft svårt att uppfylla sitt uppdrag utan de pengar som Stärkta bibliotek gav. Med några få undantag ska folkbiblioteken i Sverige under 2021 bedriva samma nivå på verksamheten som tidigare år med mindre pengar.

Den ekonomiska situationen för folkbiblioteken, och även regionbiblioteken, oroar. Folkbiblioteken kan komma i ett läge där de inte längre kan uppfylla sitt demokratiska uppdrag på grund av att de saknar ekonomiska resurser. Det är upp till kommunpolitikerna att se till att folkbiblioteken har resurser att verka i den roll som lag, biblioteksplan och det omgivande samhället kräver.

Svensk biblioteksforening ser att kommunerna behöver:

- Inlemma folkbiblioteken i kommunens krisorganisation
- Utse folkbiblioteken till en samhällsviktig verksamhet
- Fatta beslut om i vilken utsträckning folkbiblioteken ska verka i rollen som medborgarkontor
- Ge folk- och regionbiblioteken de ekonomiska resurser som krävs för att de ska uppfylla kraven uppställda i lag, biblioteksplaner och som följer av folkbibliotekens roll i totalförsvaret

Utöver detta krävs en nationell samsyn kring under vilka omständigheter folkbiblioteken ska stänga sina lokaler och eventuell verksamhet. Den ojämlika tillgången till folkbiblioteken i Sverige under pandemin är oacceptabel.

¹¹ Bibliotek – en kraft för förändring. Svensk biblioteksforenings vision. 2019. <https://www.biblioteksforeningen.se/rapporter/bibliotek-en-kraft-for-forandring/>

Bilaga 1.

Frågor till folkbibliotekschefer:

- Hur har stödet sett ut från chefer/kommunen? Krisstöd rent praktiskt? Extra städning, plexiglasskärmar, skyltar mm? Riskbedömningar? Arbetsmiljöansvar?
- Hur jobbar folkbiblioteken med de prioriterade grupperna?
- Den digitala kompetensen, hur har den ökat? Har ni jobbat med det?
- Får ni använda "rätt" digitala verktyg? IT-enheten?
- Hur har folkbiblioteken påverkats av att universitet- och gymnasiebiblioteken stängde?
- Medborgarkontoren som stängde, hur påverkade det biblioteken?
- Vad behöver ni framöver? Kompetensutveckling eller sitter ni på allt?
- Hur ser de ekonomiska förutsättningarna ut framåt? 2021? 2022?
- Kan vi hjälpa till att synliggöra behovet av biblioteken och varför de behöver pengar?
- Pengarna för stärkta bibliotek, kan de vara en hjälp?

Bilaga 2.

Frågor till regionbibliotekschefer:

- Hur har det fungerat i din region, har biblioteken varit öppna som vanligt?
- Vad har ni på regionbiblioteken gjort för att stötta folkbiblioteken?
- Har ni fått använda de digitala verktyg ni behövt?
- Vilka lärdomar har ni dragit under det första halvåret?
- Hur ser ni att biblioteksverksamheten i regionen kommer att förändras långsiktigt?
- Vad behöver ni framöver? Kompetensutveckling eller sitter ni på allt?
- Hur ser de ekonomiska förutsättningarna ut framåt? 2021? 2022?
- Kan vi hjälpa till att synliggöra behovet av biblioteken och varför de behöver pengar?
- Hur kan biblioteken stötta fria kulturlivet? Ekonomi för det?
- Pengarna för stärkta bibliotek, kan de vara en hjälp?

